

ریخت‌شناسیِ خاطراتِ آزادگان (بررسی منش و کنش شخصیت‌ها در چند خاطره‌نگاشته از آزادگان جنگ تحمیلی)

محمدرضا ایروانی (دانشجوی دکتری دانشگاه خوارزمی تهران، عضو هیئت‌علمی دانشگاه امام علی^(ع))
ناصر نیکویخت (دانشیار دانشگاه تربیت‌مدرس)

چکیده

هدف از این پژوهش بررسی منش و کنش (ریخت‌شناسی) شخصیت‌هاست، بر اساس تحلیل رفتارها، به منظور سنجش میزان موفقیت و نوع و ماهیت شخصیت‌پردازی در چند خاطره‌نگاشته آزادگان و با هدف آشکارگرداندن بسیاری از زوایای پنهان زندگی اردوگاهی. در خاطرات آزادگان دفاع مقدس، نقش شخصیت اول (راوی)، به نسبت دیگر شخصیت‌ها، بسیار برجسته‌تر است؛ از این رو، بیشتر این خاطره‌نگاشته‌ها در قالب حسب حال یا زندگی‌نامه فراهم آمده‌اند. تأثیر رویدادهای ناخواسته و غیرمنتظره بر زندگی راویان، در دوران اسارت، بسیار آشکار است. در این نوع آثار، ایستادگی جمعی اسرا، در برابر مشکلات اسارت و ددمنشی‌های دشمن، بسیار بارزتر از مقاومت‌های فردی است. شمار رویکردهای مربوط به دشمن، مطابق آمار، پس از راوی و در جایگاه دوم قرار دارد؛ دلیل آن برخورد مستقیم اسرا با دشمن و نیز

اعمال فشارهای اوست بر یکایک اسرا که خود فزونی بسامد رویکردهای شخصیت چهارم (دشمن) را، به نسبت شخصیت دوم و سوم، سبب آمده است.

کلیدواژه‌ها: آزادگان (اسرا)، جنگ تحمیلی ایران و عراق، منش و کنش شخصیت‌ها، خاطره‌نگاشته.

مقدمه

با بررسی خاطره‌نگاشته‌ها، از منظر شیوه شخصیت‌پردازی، بسیاری از نکات پنهان در این‌گونه آثار آشکار می‌شود، از جمله اینکه شخصیت‌پردازی موفق تأثیر بسیاری در جذب مخاطب دارد؛ افزون بر آن، اطلاعات فراوان و دقیقی در زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و ... برای مخاطبان اثر حاصل می‌شود. از این منظر، شخصیت‌پردازی موفق تأثیر به‌سزایی در به‌دست‌دادن اطلاعات تاریخی گاه منحصربه‌فرد دارد. خاطره‌نگاشته‌های دوران اسارت گونه خاصی از خاطرات جنگ است که بررسی منش و کنش شخصیت‌ها، در آن‌ها، سبب روشن شدن بسیاری از زوایای پنهان زندگی اردوگاهی و شرایط ویژه آن می‌شود. با بررسی این آثار، رفتارهای دشمن با اسرا، چگونگی تعامل اسرا با یکدیگر، عکس‌العمل اسرا در برابر دشمن و ... برای مخاطب روشن می‌شود و، از این منظر، منبعی مهم برای مورخان نیز به شمار می‌آید.

تاکنون، بیش از دویست عنوان کتاب با موضوع «خاطره‌نویسی آزادگان دفاع مقدس» چاپ شده است. بررسی منش و کنش شخصیت‌ها، در همه این خاطره‌نگاشته‌ها، زمان و حوصله بسیار می‌طلبد؛ از این رو، شش عنوان کتاب - به دلایلی که گفته خواهد آمد - از بین این شمار خاطره‌نگاشته انتخاب شد؛ به دیگر سخن، جامعه آماری مورد بررسی ما خاطره‌نگاشته‌های اسرای ایرانی در بند عراق، در مدت زمانی ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۰، است. البته، چون همه این خاطره‌نگاشته‌ها را نهادهای دولتی منتشر کرده‌اند و شرایط تقریباً یکسانی

بر صاحبان خاطره‌ها حاکم بوده است (همه اسرا در جنگ تحمیلی اسیر شده و در زندان‌های عراق در بند بوده‌اند)، می‌توان نتایج را با ضریب اطمینان حدود ۹۰ درصد تعمیم داد. باری، به منظور بررسی و تحلیل خاطره‌نگاشته‌ها، آثاری واجد معیارهای ذیل انتخاب شد:

۱. برخوردار از نظم و انسجامی منطقی (بدین ترتیب که روایت‌ها از چگونگی اسارتِ راوی شروع می‌شوند و تا پایان دوره اسارت او ادامه می‌یابند؛ ساختاری مشخص و یکدست دارند و صرفاً خاطرات یک تن را بیان می‌کنند)؛

۲. دارای موضوع خاص اسارت؛

۳. دارای اعتبار ادبی.

بر این اساس، شش کتاب انتخاب شد:

۱. آسمان فکّه (خاطرات حسین تاج‌زاد)، به عنوان نماینده اسرای بسیجی؛
۲. گل‌دخته (خاطرات مهندس علی زردبانی)، به عنوان نماینده تحصیل‌کردگان دانشگاهی؛
۳. جهنم تکریت (خاطرات سرگرد مجتبی جعفری)، به عنوان نماینده اسرای نیروی زمینی ارتش؛
۴. سالهای تنهایی (خاطرات خلبان هوشنگ شروین)، به عنوان نماینده اسرای نیروی هوایی ارتش؛
۵. رمل‌های تشنه (خاطرات جعفر ربیعی)، به عنوان نماینده اسرای سپاه پاسداران و اسرای آزادشده در هنگام جنگ؛
۶. چشم در چشم آنان (خاطرات فاطمه ناهیدی)، به عنوان نماینده خاطره‌نویسی زنان در اسارت.

روش تحقیق

روش این پژوهش تحلیلی-توصیفی است، با تأکید بر شیوه تحلیل محتوا؛ بدین قرار که، در هر بند و حتی در هر جمله از کتاب، ضمن مشخص کردن رویکرد و عمل اصلی

هر شخصیت، با استفاده از آمار به دست آمده، به تحلیل منش و کنش شخصیت‌ها پرداخته و، سپس، نتیجه نهایی به همراه نمودار آورده شده است.

پیشینه تحقیق

شخصیت‌پردازی، در ادبیات داستانی ایران، موضوع مطالعات و تحقیقات فراوانی بوده است؛ اما تا کنون، در زمینه خاطره‌نویسی، مطالعات بسیار اندکی عمدتاً پس از انقلاب اسلامی صورت گرفته است؛ از آن جمله است کتاب *یاد مانا*، نوشته علیرضا کمری، پژوهشگر حوزه خاطره‌نویسی رزمندگان. گفتنی است که مهم‌ترین آثار، در این زمینه، از آن اوست.

در پژوهش حاضر، به منظور واکاوی مؤلفه‌های شخصیت‌پردازی خاطرات اسرا، که قسم خاصی از خاطرات جنگ تحمیلی است، کوشش شده است منش و کنش شخصیت‌ها در خاطرات آزادگان (اسرای) جنگ بررسی گردد. گفتنی است در این زمینه تاکنون تحقیقی صورت نگرفته است.

منش و کنش شخصیت‌ها^۱

در ادبیات، ریخت‌شناسی (مورفولوژی)^۲ یا شکل‌شناسی^۳ انگاره‌ای است که، در آن، عناصر پدیدآورنده اثر ادبی بازشناسی می‌شود و «عبارت از تحقیق در ساختارهای آثار ادبی و اشکال و گونه‌های آن‌هاست» (سرامی، ص ۴). با نگاهی ژرف‌تر، ریخت‌شناسی را در دو مفهوم و کارکرد خاص و عام می‌توان تعریف کرد: در ریخت‌شناسی به معنای خاص، سازه‌ها یا اجزای به وجودآورنده متن شناخته و چگونگی انسجام اجزا دریافت می‌شود. در این

۱. برگرفته از کمری (ص ۱۶۵-۱۶۹)

روش، مصالح اثر ادبی به کوچک‌ترین واحدهای معنا دار تقسیم می‌شود و شناخت متن در محدوده بازیابی عناصر و دریافت چگونگی انسجام اجزای آن صورت می‌گیرد. اما ریخت‌شناسی در معنای عام به بررسی ابعاد اثر ره می‌جوید و، به تعبیری، شکل و محتوا، ظاهر و باطن، لفظ و معنا و دیگر مقولات مندرج در آثار ادبی را در بر می‌گیرد (۳-۸) و، نهایتاً، شناخت اجزای به وجود آورنده اثر را ممکن می‌سازد؛ آن‌چنان‌که پژوهشگر، بی‌آنکه در صددِ صدق و کذب یا حُسن و قبح اثر باشد، به توصیف متن علمی روی می‌آورد. ولادیمیر پراپ^۱ نیز ریخت‌شناسی را «توصیف حکایت‌ها بر اساس واحدهای تشکیل‌دهنده آن‌ها و مناسبات این واحدها با یکدیگر و با کل حکایت» (احمدی، ص ۱۴۴) به کار برده است.

مبدأ تاریخی پیدایی نگره ریخت‌شناسی در ادبیات به جنبش صورت‌گرایان روس در دهه دوم قرن بیستم بازمی‌گردد. مطالعات ریخت‌شناسی، همچنین، امکان بررسی‌های پدیدارشناختی (فنومنولوژیک)^۲ و رهیابی به آفاق فکری پدیدآورنده اثر را فراهم می‌سازد. به کارگیری نگره ریخت‌شناسی در خاطره‌نگاشته‌های اسرا مستلزم شناخت وجه ادبی و تاریخی آن‌هاست. در این پژوهش، به منظور رسیدن به نتایج متقن، آثار منتشر شده در دوره زمانی ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۰ بررسی شده است و نتایج آن الزاماً به خاطراتی که پس از این دوره نوشته آمده‌اند تعمیم‌پذیر نیست.

مقصود از مطالعه شخصیت‌ها در خاطره‌نگاشته‌ها تشخیص و دسته‌بندی رفتارها و اندیشه‌هایی است که افراد در جریان وقایع روایت شده در خاطره از خود بروز داده‌اند و از نظر صاحب‌خاطره (راوی) نقش مهمی دارند. در خاطره‌نویسی، نقش اول و بنیادین از آن راوی است. این ویژگی از جمله معیارهای تمیز خاطره از گزارش است. شناخت منش و کنش (رفتار) راوی (اول‌شخص) بر اساس تمام متن و بی‌واسطه محقق می‌شود،

1. Vladimir Propp

2. phenomenologic

حال آنکه آگاهی به احوال دیگر شخصیت‌ها از زاویه دیدِ راوی به دست می‌آید؛ به تعبیری، می‌توان چنین استنباط کرد که اظهارنظر صاحب‌خاطره دربارهٔ دیگران شناسانندهٔ خودِ او نیز هست. از این رو، تمام متنِ خاطره به «من» راوی بستگی دارد.

«شخصیت دوم» به کسانی اطلاق می‌شود که در وقوع حوادثِ خاطره و نقل آن‌ها نقش اساسی دارند؛ این افراد خاص، که معمولاً با «نام» از آنان یاد می‌شود، عموماً از فرماندهان، دوستان نزدیک یا اشخاصی‌اند که موضوع و مسبب اتفاق ویژه‌ای بوده‌اند.

«شخصیت سوم» در نقش رفتار جمعی و گروهیِ رزمندگان دیده می‌شود؛ مقصود از شخصیت سوم رفتارشناسیِ جمع رزمندگان و اسراست که به شناختِ جامعه‌ای می‌انجامد که راوی، خود، یک تن از آحاد آن است. در متنِ خاطرات، تکیهٔ فراوان بر واژه «سرا» یا «بچه‌ها» و نیز کاربردِ فراوان ضمیر جمع «ما» بر همین معنا دلالت می‌کند. در خاطره‌نوشته‌های دوران اسارت، نقش و نشان دشمن را شخصیتِ چهارم در نظر گرفته‌ایم.

فرآیندهای رفتاری (کش‌ها) عموماً نمود بیرونی دارند، حال آنکه منش و درون‌داشتِ اشخاص پنهان است و از طریق بازیافت و تحلیل رفتارها می‌توان از آن آگاهی یافت. در این مقاله، شخصیت‌های چهارگانه، به ترتیب، با شناسه‌های یک تا چهار معرفی می‌شوند.

بدین ترتیب، در شکل شماره ۱، مؤلفه «الف ۱» به معنای کنش از نوع گفتاریِ شخصیت است؛ به عبارت دیگر، چکیدهٔ گفتار شخصیت در هر گفتگو به رویکرد «الف ۱» مربوط می‌شود. مؤلفه «الف ۲» به معنای کنش‌های نوشتاریِ شخصیت‌هاست. مؤلفه «الف ۳» بیانگر هرگونه اقدام و عملی است که اشخاص آگاهانه و عامدانه انجام می‌دهند. مؤلفه «الف ۴» بیانگر رخدادهای تأثیرگذار و ناآگاهانه‌ای است که برای اشخاص روی می‌دهد. مؤلفه «ب ۱» بیانگر وقوف شخصیت است بر حادثه یا رویداد؛ و مؤلفه «ب ۲» مربوط است به نظریه‌ها، استدلال‌ها و تحلیل‌های شخصیت از یک رویداد یا پدیده. مؤلفه «ب ۳» بیانگر آرمان‌ها، اعتقادات و احساسات

شخصیت‌هاست درباره موضوعی خاص.

شکل شماره ۱

اینک، به تحلیل و بررسی منش و کنش شخصیت‌ها در شش اثر برگزیده مقاله حاضر، با موضوع خاطره‌نگاری، می‌پردازیم.

منش و کنش شخصیت‌ها در کتاب *سالهای تنهایی*^۱

سالهای تنهایی خاطرات دوران اسارت خلبان هوشنگ شروین است و، در ۱۳۷۵، به کوشش رضا بنده‌خدا، در ۱۸۶ صفحه تدوین و در دفتر ادبیات و هنر مقاومت انتشار یافته است.

۱. برای پرهیز از اطناب، فقط منش و کنش شخصیت‌های کتاب اول (*سالهای تنهایی*) به تفصیل بیان شده است. دیگر آثار را نیز به همین شیوه می‌توان بررسی کرد.

خلاصه اثر

هوشنگ شروین (راوی) در کلاس سوم دبستان پدر خود را از دست می‌دهد و مادر او بار زندگی را بر دوش می‌کشد. راوی - که در هنرستان رشته نساجی خوانده و، از پس آن، شغلی پیشه کرده است - به علت ناخشنودی از شغل خود، به تحصیل روی می‌آورد و در رشته ریاضی ثبت نام می‌کند و دیپلم ریاضی می‌گیرد. او سپس وارد دانشکده خلبانی می‌شود و دوره خلبانی را در ایران و، مدتی هم، در امریکا به پایان می‌رساند. پس از آن، چند سالی در پایگاه‌های بوشهر و تهران خدمت می‌کند. او در ۱۳۵۸ ازدواج می‌کند و، در اوایل تابستان ۱۳۵۹، به پایگاه همدان (شهید نوژه) منتقل می‌شود. در ۳۱ شهریور همان سال، از پی حمله عراق به فرودگاه‌های کشور، وی به پایگاه مراجعه می‌کند و در همان روز دو بار به مأموریت پروازی، باهدف حفاظت از منطقه ارومیه، اعزام می‌شود. صبح روز بعد نیز، به منظور بمباران پایگاه کوت عراق، راهی یک مأموریت غیرمنتظره دیگر می‌شود. در این مأموریت - که به وسیله دو فروند هواپیما صورت می‌گیرد - وی، که رهبری هواپیماها را بر عهده دارد، پس از بمباران هدف، به هنگام بازگشت، بر اثر اصابت گلوله به هواپیما، به همراه خلبان کابین عقب، به اسارت درمی‌آید و ده سال را در زندان‌های ابو غریب، استخبارات، نیروی هوایی، دژبان عراق و چند جای دیگر می‌گذراند. او تا اواخر دوره اسارت خود، یعنی تابستان ۱۳۶۹، به صلیب سرخ معرفی نشده و، در حقیقت، مفقود الأثر بوده است. پس از حمله عراق به کویت، به او نوید آزادی داده می‌شود.

سالهای تنهایی توصیف راوی است از دوران اسارت خود، سختی‌های آن، رفتار دشمن با اسرا، آزادی خود و استقبال پرشور مردم از او و دیگر آزادگان و ...

بررسی منش و کنش شخصیت‌های سالهای تنهایی (با توجه به شکل شماره ۱)

۱. راوی

از دست دادن پدر در کلاس سوم: «الف ۴» (ص ۷)؛ زیباترین روز راوی: تقدیم اولین حقوق خود به مادر: «ب ۳» (ص همان‌جا)؛ اتمام هنرستان در رشته نساجی و اشتغال به کار و، سپس، اخذ دیپلم ریاضی: «الف ۳» (ص ۸)؛ ورود به دانشکده خلبانی در بیست‌سالگی و گذراندن موقتیت‌آمیز دوره آموزش ابتدایی در ایران و مراحل تکمیلی آن در امریکا: «الف ۳» (ص همان‌جا)؛ فارغ‌التحصیلی و اشتغال به خدمت با درجه ستوان‌دومی در سال ۱۳۴۹: «الف ۳» (ص همان‌جا)؛ استقبال گرم مردم شهر از راوی (آزاده جنگ) و بدرقه او تا خانه‌اش و شرمساری او از محبت آنان و نیز دیدار وی با مادر و همسر خود: «ب ۳» (ص ۱۸۵)؛ توجه راوی به تغییر و تحولات فکری بزرگ در جامعه و سرانجام قدردانی جوانان از وی: «ب ۳» (ص ۱۸۶).

۲. نزدیکان و نام‌برندگان

مهاجرت پدر راوی در دوازده‌سالگی از سیاهکل به تهران، اخذ مدرک دکتری (پزشکی) عمومی و خدمت با درجه سروانی در نیروی زمینی: «الف ۳» (ص ۷)؛ فوت پدر بر اثر سکنه و افتادن بار زندگی بر دوش همسر (مادر راوی): «الف ۴» (ص همان‌جا)؛ فرستادن راوی همسر و فرزند خود را، در هنگام حمله عراق به ایران، از همدان به تهران: «الف ۳» (ص ۱۲)؛ دیدار راوی با حاج آقا ابوترابی و توصیف منش نیک او: «ب ۱» (ص ۱۶۸)؛ ملاقات راوی با مهندس یحیوی، معاون سابق وزیر نفت، در راه بازگشت خود به وطن: «الف ۳» (ص همان‌جا)؛ دیدار با رضا صلواتی، خلبان کابین عقب هواپیما (در دوران اسارت)، پس از ده سال: «الف ۳» (ص همان‌جا)؛ مطلع ساختن صلواتی خانواده راوی را از اسارت او: «الف ۳» (ص ۱۶۹)؛ خوشامدگویی آقای فخرالدین حجازی، نماینده مجلس شورای

اسلامی، به اسرا: «الف ۳» (ص ۱۷۵)؛ قدردانی سرگرد محمودی، به نمایندگی دیگر اسرا در پایان مراسم، از استقبال پُرشور مردم از اسرا «الف ۳»: (ص ۱۸۰).

۳. اسرا و رزمندگان

جمع کردن اسرا و نمایش فیلم *اشغال خرمشهر* در زیرزمین زندان استخبارات: «الف ۴» (ص ۵۶)؛ به دست آوردن رادیو و وضع رمز «عمو نوروز» برای آن: «الف ۳» (ص ۸۵)؛ بهبود روحیه اسرا از پی داشتن رادیو و آگاهی آنان از اوضاع خارج از زندان: «ب ۳» (ص ۸۵)؛ پخت شیرینی با استفاده از خمیر نان ساندویچی و سیب و خرما: «الف ۳» (ص همان‌جا)؛ تعیین ساعتی برای تحویل سال نو و برگزاری پنهانی مراسم نوروز: «الف ۳» (ص ۸۶)؛ وضع رمز «داستان» برای «آخبار» به منظور متوجه نشدن عراقی‌ها: «الف ۳» (ص ۸۹)؛ شادمانی اسرا از فتح خرمشهر و تبریک گفتن آنان به یکدیگر: «ب ۳» (ص ۹۸)؛ تهیه فهرست نام افراد به منظور گوش دادن نوبتی آنان به رادیو: «الف ۳» (ص ۱۰۹)؛ یافتن یک رادیوی دیگر به همّت قاطع^۱ «ب» و وضع اصطلاح «دایی رسول» برای آن: «الف ۳» (ص ۱۵۲)؛ به دست آوردن رادیوی دیگری به همّت قاطع «ج»: «الف ۳» (ص ۱۵۳)؛ پیشنهاد آوردن تلویزیون به آسایشگاه اسرا و رد کردن آن پیشنهاد: «الف ۳» (ص ۱۵۴)؛ دادن خبر آزادی به اسرا و شاد شدن آنان: «ب ۳» (ص ۱۶۶)؛ آزادی اسرا و حرکت به سمت ایران: «الف ۳» (ص ۱۷۰)؛ رسیدن به مرز و تبادل اسرا: «الف ۴» (ص ۱۷۳)؛ و جاری شدن اشک شوق اسرا: «ب ۴» (ص ۱۷۵).

۴. دشمن

بمباران فرودگاه مهرآباد و پایگاه هوایی شهید نوژه در آخرین روز تابستان ۱۳۵۹:

۱. در اصطلاح نظامیان عراقی، به بند و محل نگهداری اسرای ایرانی اطلاق می‌شده است.

«الف ۳» (ص ۱۰)؛ هدف قراردادن هواپیمای راوی: «الف ۳» (ص ۱۶)؛ اسیر کردن راوی و خلبان کابین عقب هواپیما: «الف ۳» (ص ۱۷)؛ حمله مردم اغفال‌شده به راوی و خلبان همراه او و متفرق شدن آنان به دست نظامیان عراقی: «الف ۴» (ص ۱۸)؛ آغاز تجاوز دوباره عراق به ایران پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸: «الف ۳» (ص ۱۶۲)؛ حمله عراق به کویت: «الف ۳» (ص ۱۶۵)؛ پذیرش رسمی قرارداد الجزایر و تمام خواسته‌های ایران از سوی عراق: «الف ۳» (ص همان‌جا)؛ تبادل اسرا: «الف ۳» (ص ۱۷۰).

آمار و تحلیل منش و کنش شخصیت‌ها در کتاب سالهای تنهایی

تحلیل دقیق هر تحقیق نیازمند آمار و کمی کردن داده‌هاست. با به‌دست آمدن آمار کمی داده‌ها، جمع‌بندی نتایج تحقیق آسان‌تر و دقیق‌تر خواهد بود. جدول شماره ۱ آمار کلی رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه را در کتاب سالهای تنهایی نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱. آمار کلی رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه در کتاب سالهای تنهایی

رویکردها	راوی و نویسنده (شخصیت اول)	نزدیکان و نام‌برندگان (شخصیت دوم)	رزمندگان و اسرا (شخصیت سوم)	دشمن (شخصیت چهارم)
الف ۱	۷	-	-	۱
الف ۲	-	-	-	-
الف ۳	۶۸	۲۹	۸	۲۴
الف ۴	۸۰	۸	۲	۲
ب ۱	۲۷	۵	-	۳
ب ۲	۷	-	-	۳
ب ۳	۲۸	۱	۴	-
جمع	۲۱۷	۴۳	۱۴	۳۳

تحلیل داده‌ها

- تمام گونه‌های رفتاری و آرمانی شخصیت‌ها در ۳۰۷ رویکرد کتاب آمده است؛ از این تعداد، ۲۱۷ رویکرد به شخصیت اول (راوی و صاحب‌خاطره)، ۴۳ رویکرد به شخصیت دوم (نزدیکان و نام‌برندگان)، ۱۴ رویکرد به شخصیت سوم (جمع اسرا و رزمندگان) و ۳۳ رویکرد به شخصیت چهارم (دشمن) نسبت داده شده است؛

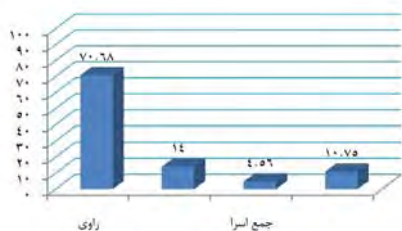
- فزونی آشکار رویکردهای هفت‌گانه در شخصیت اول تفوق و برجستگی نقش راوی را در قیاس با دیگران نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، حدود ۶۴ درصد رویکردهای کتاب مربوط است به راوی یا شخصیت اول (از این رو، کتاب بیشتر قالب زندگی‌نامه یا حسب حال پیدا کرده است) و ۳۶ درصد دیگر به صورت گزارش و شرح مشاهدات بیان شده است؛

- فزونی شمار رویکردهای شخصیت دوم (نزدیکان)، به نسبت شخصیت سوم، مبین جایگاه راوی است در میان اسرا (گفتنی است که راوی بیشتر دوران اسارت خود را در سلول‌های انفرادی یا سلول‌هایی با حضور سه یا چهار اسیر گذرانده و، در نتیجه، کمتر در جمع اسرا حضور داشته است)؛

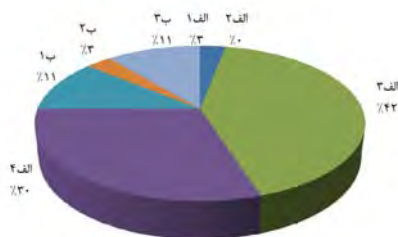
- برتری رویکرد «الف ۳» بر «ب ۳» در شخصیت اول مبین تفوق جنبه‌های عمل‌گرایانه و رفتارهای عینی راوی است؛

- افزونی رویکرد «الف ۴»، به نسبت دیگر رویکردها، در شخصیت اول نشانه وجود فشارها و اجبارها و نداشتن آزادی عمل در دوران اسارت است؛

- فزونی رویکرد «الف ۳»، به نسبت دیگر رویکردها، در شخصیت چهارم (دشمن)، به روشنی، آزادی عمل و اراده دشمن را در شکنجه و آزار اسرا نشان می‌دهد. علت نبود رویکرد «الف ۲»، در اثر مورد بحث، فقدان وسایل نوشتاری و ممنوع بودن قلم در جمع اسراست.

نمودار درصد فراوانی شخصیت‌های
چهارگانه در کتاب‌های تنهایی

نمودار درصد فراوانی مؤلفه‌های هفت‌گانه
منش و کنش شخصیت‌ها در کتاب‌های تنهایی

منش و کنش شخصیت‌ها در کتاب *آسمان فکّه*

آسمان فکّه خاطرات حسین تاج‌زاد است از آزادگان دفاع مقدّس و، به سال ۱۳۷۵، در دفتر ادبیات و هنر مقاومت، در ۹۱ صفحه، تدوین شده است. کتاب با توصیف فضای روحانی شب عملیات شروع می‌شود. پس از صدور فرمان آغاز عملیات، نیروها به سمت هدف حرکت می‌کنند؛ از میدان مین می‌گذرند و به نزدیکی نیروهای دشمن می‌رسند؛ در همین هنگام، گلوله‌ای به پای چپ راوی اصابت می‌کند و او از حرکت باز می‌ماند؛ عملیات شکست می‌خورد و فرمان عقب‌نشینی صادر می‌شود؛ چند نفر از رزمندگان، در هنگام عقب‌نشینی، راوی را می‌بینند و می‌کوشند به او کمک کنند اما موفق نمی‌شوند و، با اصرار وی، که از آنان می‌خواهد زودتر بروند و جان خود را نجات دهند، او را رها می‌کنند. سرانجام، یکی از مجروحان خود را به راوی نزدیک می‌کند؛ در این هنگام، نیروهای بعثی سر می‌رسند و رزمنده مجروح، که بسیار ترسیده است، از زمین برمی‌خیزد؛ عراقی‌ها متوجه او و راوی می‌شوند و، بدین‌قرار، راوی در بهمن ۱۳۶۱ به اسارت درمی‌آید؛ او ابتدا به بیمارستان شهر آعمار و سپس به اردوگاه منتقل می‌شود. چند روز بعد، هیئت صلیب سرخ وارد اردوگاه می‌شود و برای راوی کارت اسارت صادر می‌کند.

آسمان فکّه توصیف رفتار خشن یعنی هاست با اسرا، رفتار اسرا با یکدیگر و با عراقی‌ها؛ توصیف رویدادهای مهمی است چون پذیرش قطعنامه ۵۹۸ و رحلت امام خمینی^(ره) و نیز توصیف لحظات روحانی زیارت، دعا و ... در ادامه بیان خاطرات، حسین تاج‌زاد (راوی) در نهم آذر ۱۳۶۷ به زیارت امام علی و امام حسین، علیهماالسلام، نایل می‌شود و، سرانجام، در شهریور ۱۳۶۹، به همراه تعدادی دیگر از اسرا، به ایران باز می‌گردد. جدول شماره ۲ آمار کلی رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه را در کتاب آسمان فکّه نشان می‌دهد.

جدول شماره ۲. آمار کلی رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه در کتاب آسمان فکّه

رویکردها	راوی و نویسنده	نزدیکان و نام‌برندگان	رزمندگان و اسرا	دشمن
الف ۱	-	-	-	-
الف ۲	۱	-	۱	-
الف ۳	۶	۸	۱۵	۲۴
الف ۴	۱۶	۴	۱۰	۶
ب ۱	۲	-	-	-
ب ۲	۵	-	۱	۱
ب ۳	۱۰	۱	۶	۴
جمع	۴۰	۱۳	۳۳	۳۵

تحلیل داده‌ها

- شکل‌های رفتاری و آرمانی شخصیت‌ها در ۱۲۱ رویکرد آسمان فکّه دیده می‌شود؛ از این تعداد، ۴۰ رویکرد به راوی و صاحب‌خاطره (شخصیت اول)، ۱۳ رویکرد به

نام‌برندگان یا نزدیکان (شخصیت دوم)، ۳۳ رویکرد به جمع رزمندگان و اسرا (شخصیت سوم) و ۳۵ رویکرد به دشمن (شخصیت چهارم) نسبت داده شده است؛

- کثرت تعداد رویکردهای هفت‌گانه در شخصیت اول برجستگی و تفوق نقش راوی را در مقایسه با دیگران نشان می‌دهد؛ افزونی رویکرد «الف ۴» و «ب ۳» در شخصیت اول مبین جنبه‌های درون‌گرایانه و آرمان‌خواهانه و، تا حدودی، منفعلانه شخصیت راوی است. راوی، بیش از آنکه رفتارها و کارهای عینی خود را آشکارا کند، احساسات و عواطف خود را نمایان می‌سازد و برای او عمل‌گرایی در درجه دوم اهمیت قرار دارد؛

- بسامد بالای رویکرد «الف ۴» در سه شخصیت اول کتاب نشان‌جو اجبار و نبود اختیار و آزادی عمل برای راوی و دیگر اسراست؛

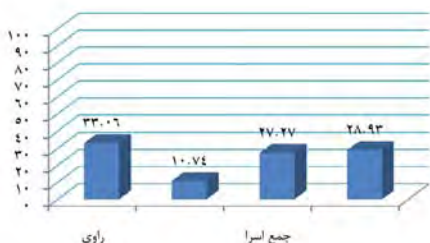
- روحیه نویسنده جمع‌گراست؛ از این رو، در متن کتاب، توجه به نام‌برندگان و نزدیکان (شخصیت دوم) کمتر از جمع اسراست؛

- افزونی رویکرد «الف ۳»، به نسبت دیگر رویکردها، در شخصیت دوم، سوم و چهارم نشان می‌دهد که شناخت نویسنده از دیگران بر مشاهدات و توجه او به رفتارهای برونی آنان متکی بوده است؛

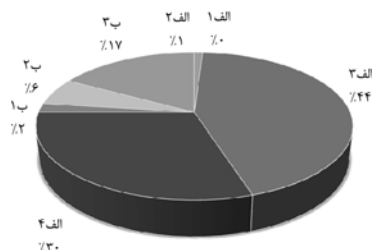
- افزونی معنادار رویکرد «الف ۳»، به نسبت دیگر رویکردها، در شخصیت چهارم (دشمن) نشان تسلط و اعمال فشار دشمن بر اسرا و آزادی عمل او در شکنجه آنان است؛

- کاستی رویکرد «الف ۲» (نوشتار) نشان کوشش دشمن است در محروم کردن اسرا از وسایل نوشتاری؛

- فزونی شمار رویکردهای مربوط به شخصیت چهارم (دشمن) مبین توجه راوی است به دشمن، به دلیل ارتباط مستقیم با او، و نیز نشان اعمال فشار و شکنجه‌های بعضی‌هاست بر اسرا.

نمودار درصد فراوانی شخصیت‌های چهارگانه در کتاب آسمان فکّه

نمودار درصد فراوانی مؤلفه‌های هفت‌گانه منش و کنش شخصیت‌ها در کتاب آسمان فکّه

منش و کنش شخصیت‌ها در کتاب چشم در چشم آنان

چشم در چشم آنان خاطرات دوران اسارت فاطمه ناهیدی است و، به سال ۱۳۷۵، به کوشش مریم شانکی، در ۱۴۰ صفحه، در دفتر ادبیات و هنر مقاومت تدوین شده و در انتشارات سوره به چاپ رسیده است.

خلاصه اثر

فاطمه ناهیدی، که پرستار است، با آغاز جنگ تحمیلی، از بندرعباس به تهران می‌آید و سپس برای کمک به مجروحان به خرمشهر می‌رود. او در بیستم مهرماه ۱۳۵۹، در هنگام عزیمت به منظور مداوای مجروحان خط مقدم، به اسارت نیروهای بعثی درمی‌آید و به بصره منتقل می‌شود. در بصره، سه زن اسیر ایرانی دیگر نیز به او ملحق و، پس از مدتی، همگی به زندان آلرشید بغداد منتقل می‌شوند. در زندان، به شرایط سختی دچار می‌آیند. پس از چندی، راوی و آن سه زن همراه او، به واسطه نظارت صلیب سرخ، از وجود اردوگاه‌های اسرا در عراق و آزادی‌های نسبی در آنجا مطلع می‌شوند و از عراقی‌ها درخواست می‌کنند آن‌ها را به یک اردوگاه منتقل کنند؛ عراقی‌ها البته نمی‌پذیرند؛ در نتیجه، راوی و دیگر زنان تصمیم به اعتصاب می‌گیرند و، سرانجام، پس از هجده روز اعتصاب، به اردوگاهی منتقل می‌شوند و صلیب سرخ برای آنان کارت

اسارت صادر می‌کند. آنان، سرانجام، در بهمن ۱۳۶۲، همراه با ۱۹۰ نفر از اسرا، آزاد می‌شوند و به ایران باز می‌گردند. چشم‌درچشم آنان شرح مشکلات اسرا، رویدادهای دوران اسارت و رفتارِ بعضی‌ها با راوی و دیگر اسراست. جدول شماره ۳ به آمار کلیِ رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه در کتاب چشم‌درچشم آنان می‌پردازد.

جدول شماره ۳. آمار کلیِ رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه در کتاب چشم‌درچشم آنان

رویکردها	راوی و نویسنده	نزدیکان و نام‌برندگان	رزمندگان و اسرا	دشمن
الف ۱	۲	-	-	-
الف ۲	-	-	-	-
الف ۳	۳۲	۱۱	۳	۱۸
الف ۴	۶۸	۵	۳	۲
ب ۱	۲۲	۳	-	-
ب ۲	-	-	-	-
ب ۳	۱۰	-	۱	۳
جمع	۱۳۴	۱۹	۷	۲۳

تحلیل داده‌ها

- مؤلفه‌های شخصیت‌های چهارگانه در ۱۸۳ رویکرد از کتاب چشم‌درچشم آنان مشاهده می‌شود؛ از این شمار، ۱۳۴ رویکرد به شخصیتِ اوّل (راوی و صاحب‌خاطره)، ۱۹ رویکرد به شخصیتِ دوم (نزدیکان و نام‌برندگان)، ۷ رویکرد به شخصیتِ سوم (جمع اسرا و رزمندگان) و ۲۳ رویکرد به شخصیتِ چهارم (دشمن) نسبت داده شده است؛

- فزونیِ چشمگیر رویکردهای مربوط به شخصیتِ اوّل اثر را به صورتِ زندگی‌نامه یا حسب حال درآورده است؛

- برتریِ رویکرد «الف ۴»، به نسبتِ به دیگر رویکردها، در شخصیتِ اوّل مبین

وجود رویدادهای تأثیرگذار و ناخواسته در دوران اسارت است و علت آن را عمدتاً اعمال فشار و اجبار بعضی‌ها بر اسرا می‌توان دانست؛

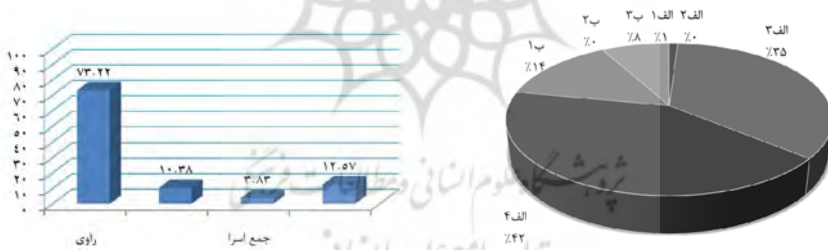
- بسامد نسبتاً بالای رویکرد «ب۳» در شخصیت اول نشان‌دهنده بیان احساسات و نگرش عاطفی و درونی راوی است؛

- نبود رویکرد «ب۲» در اثر مورد نظر نشان‌دهنده توجه نکردن نویسنده به تحلیل رویدادهای دوره اسارت است؛ اثر مزبور بیشتر به احساسات و اعتقادات و آرمان‌ها توجه دارد؛

- علت کمی رویکردهای مربوط به شخصیت سوم اسارت راوی است در سلول‌های انفرادی یا سلول‌های سه‌چهارنفره، زیرا وی کمتر با دیگر اسرا برخورد داشته است؛

- فزونی رویکرد «الف۳» در شخصیت چهارم نشان آزادی عمل دشمن است در برخورد با اسرا؛

- نبود رویکرد «الف۲» نیز نشان فقدان وسایل نوشتاری در دوران اسارت است.

نمودار درصد فراوانی رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه
در کتاب چشم در چشم آنان

نمودار درصد فراوانی شخصیت‌های چهارگانه در
کتاب چشم در چشم آنان

منش و کنش شخصیت‌ها در کتاب رمل‌های تشنه

رمل‌های تشنه خاطرات جعفر ربیعی است از آزادگان دفاع مقدس و، به سال ۱۳۶۷، در دفتر ادبیات و هنر مقاومت، در ۹۳ صفحه، تدوین و منتشر شده و، در سال ۱۳۶۹، انتشارات حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی به چاپ دوم رسیده است.

خلاصه اثر

رمل‌های تشنه با توصیف شرایط و اوضاع شب عملیات آغاز می‌شود. راوی، که تخریبچی گردان است، در هنگام ختشی کردن میدان مین و از پی انفجار یکی از مین‌ها، مجروح می‌شود؛ دیگر نیروها به منظور ادامه عملیات از کنار وی می‌گذرند و قول می‌دهند که، پس از پایان عملیات، او را به عقب بازگردانند اما، با شکست عملیات، این کار محقق نمی‌شود. باری، راوی پنج‌شبهانه‌روز، تشنه و مجروح، در میدان مین نزدیک به عراقی‌ها، زنده می‌ماند. پس از پنج روز، سربازان عراقی به‌طور اتفاقی او را می‌یابند و به بیمارستان منتقل می‌کنند. در بیمارستان، از پی عمل جراحی، انگشتان دست و پای خود را از دست می‌دهد و به اردوگاه منتقل می‌شود. سرانجام، در خرداد ۱۳۶۴، به علت مجروحیت، پس از ۲۹ ماه اسارت، آزاد می‌شود و به وطن باز می‌گردد. جدول شماره ۴ آمار کلی رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه را در کتاب رمل‌های تشنه نشان می‌دهد.

جدول شماره ۴. آمار کلی رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه در کتاب رمل‌های تشنه

رویکردها	راوی و نویسنده	نزدیکان و نام‌برندگان	رزمندگان و اسرا	دشمن
الف ۱	-	۲	۱	۵
الف ۲	-	-	-	۲
الف ۳	۹	۱۳	۷	۲۹
الف ۴	۳۳	۳	۶	۵
ب ۱	۹	-	۲	۲
ب ۲	۱	-	-	۴
ب ۳	۳	۱	۵	۳
جمع	۵۵	۱۹	۲۱	۵۰

تحلیل داده‌ها

- مؤلفه‌های مربوط به شخصیت‌های چهارگانه در ۱۴۵ رویکرد کتاب *رمل‌های تشنه* دیده می‌شود؛ از این شمار، ۵۵ رویکرد به شخصیت اول (راوی)، ۱۹ رویکرد به شخصیت دوم (نزدیکان و نام‌بردگان)، ۲۱ رویکرد به شخصیت سوم (جمع اسرا و رزمندگان) و ۵۰ رویکرد به شخصیت چهارم (دشمن) نسبت داده شده است؛

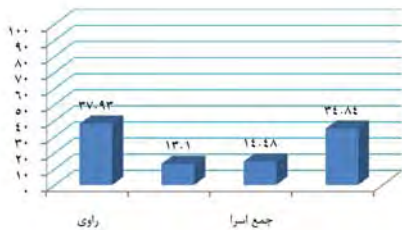
- رویکردهای شخصیت‌های اول و چهارم، به نسبت دیگر شخصیت‌ها، بیشتر است؛ از این رو، کتاب تقریباً به صورت زندگی‌نامه‌ی راوی و گزارش منش و کنش دشمن درآمده است؛

- افزونی رویکرد «الف ۴» در شخصیت اول نشان‌دهنده تأثیر رویدادهای غیراختیاری دوره اسارت بر راوی است؛ این وضعیت در مورد شخصیت چهارم (دشمن) کاملاً برعکس است، یعنی رویکرد «الف ۳» بر رویکرد «الف ۴» برتری آشکاری دارد و، به خوبی، آزادی عمل بعثی‌ها را نشان می‌دهد؛

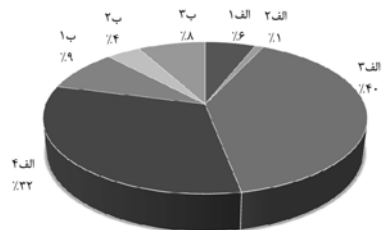
- رویکرد «الف ۳» در شخصیت دوم و سوم، به نسبت دیگر رویکردها، برتری دارد و خبر از رفتارهای عمل‌گرایانه و ارادی آنان و، همچنین، ایستادگی جمع اسرا در برابر اجبار و فشار بعثی‌ها می‌دهد؛

- کاستی رویکرد «الف ۲» نیز، در کتاب مورد نظر، نشان‌فقدان امکانات نوشتاری در بین اسراست؛

- بسامد بالای رویکردهای به‌دست‌آمده در مؤلفه‌های هفت‌گانه، به نسبت حجم اندک کتاب، نشان محتوای غنی و مضامین متنوع آن است.

نمودار درصد فراوانی شخصیت‌های چهارگانه
در رمل‌های تشنه

نمودار درصد فراوانی مؤلفه‌های هفت‌گانه
در رمل‌های تشنه

منش و کنش شخصیت‌ها در کتاب گداخته

گداخته خاطرات دوران اسارت مهندس محمدعلی زردبانی است و، به کوشش رضا بنده‌خدا، در دفتر ادبیات و هنر مقاومت تدوین شده و، به سال ۱۳۷۸، در انتشارات سوره، در ۲۰۸ صفحه، به چاپ رسیده است.

خلاصه اثر

مهندس محمدعلی زردبانی (راوی)، پس از فارغ‌التحصیلی از دانشگاه نفت، در پالایشگاه آبادان مشغول به کار می‌شود. با شروع جنگ تحمیلی و سقوط خرم‌شهر، او مسئول انتقال نقشه‌های پالایشگاه به تهران می‌شود و، با همکاری بیست‌وپنج نفر دیگر، با وجود آتش سنگین دشمن، مأموریت را انجام می‌دهد. وی، در هشتم آبان ۱۳۵۹، در هنگام عزیمت به بندر ماهشهر، همراه گروهی از مردم محلی، به اسارت دشمن درمی‌آید و، از پی آن، به پادگان تنومه و سپس به بصره منتقل می‌شود و، پس از بازجویی‌های سخت و طولانی، به زندان مخابرات بغداد، که مصادف با سخت‌ترین دوران اسارت وی بوده است، انتقال می‌یابد و، پس از تحمل دو سال اسارت سخت در آنجا، به اردوگاه الأنبار منتقل می‌شود. راوی، که به زبان انگلیسی تسلط کامل دارد، در هنگام آمدن هیئت صلیب سرخ یا خبرنگاران خارجی به اردوگاه، نقش مترجم را

بر عهده می‌گیرد. او، پس از حمله عراق به کویت و پذیرش خواسته‌های ایران از سوی عراق، از رادیو عراق خبر آزادی اسرا را می‌شنود و، سرانجام، پس از تحمّل ده سال اسارت، در مرداد ۱۳۶۹ به وطن باز می‌گردد. *گداخته* شرح حوادث و رویدادهای روزهای نخست جنگ، رفتار شکنجه‌آمیز و خشن بعضی‌ها، خلیقات و روحیات آنان، تعامل اسرا با یکدیگر، برخورد آنان با عراقی‌ها و ... است. جدول شماره ۵ به آمار کلی رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه در کتاب *گداخته* می‌پردازد.

جدول شماره ۵. آمار کلی رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه در کتاب *گداخته*

رویکردها	راوی و نویسنده	نزدیکان و نام‌بردگان	رزمندگان و اسرا	دشمن
الف ۱	۳	۳	۱	۱
الف ۲	-	-	-	-
الف ۳	۳۱	۲۴	۱۵	۳۴
الف ۴	۵۰	۷	۷	-
ب ۱	۴۶	۶	۴	۴
ب ۲	۷	-	۱	-
ب ۳	۶	۲	۱	۱
جمع	۱۴۳	۴۲	۲۹	۴۰

تحلیل داده‌ها

- مؤلفه‌های شخصیت‌های چهارگانه در ۲۵۴ رویکرد کتاب دیده می‌شود؛ از این تعداد، ۱۴۳ رویکرد به شخصیت اول (راوی)، ۴۲ رویکرد به شخصیت دوم (نزدیکان و نام‌بردگان)، ۲۹ رویکرد به شخصیت سوم (جمع اسرا و رزمندگان) و ۴۰ رویکرد به شخصیت چهارم (دشمن) نسبت داده شده است؛

- اثر شکل حسب حال یا زندگی‌نامه گرفته و، در آن، نقش و کنش راوی کاملاً غالب است؛

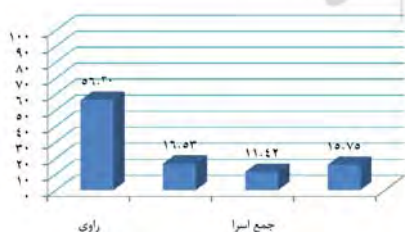
- بسامد بالای رویکرد «ب ۱» در شخصیت اول نشان وقوف بسیار خوب راوی است بر حوادثی که برای او رخ می‌دهد؛

- افزونی رویکرد «الف ۴»، به نسبت «الف ۳»، با وجود بسامد بالای رویکرد «الف ۳»، نشان از آن دارد که، به رغم شخصیت عمل‌گرایانه و ارادی و غیرمنفعله‌نانه راوی، اجبار و فشار بعثی‌ها و آزادی عمل نداشتن اسرا در دوران اسارت تأثیر بسیار چشمگیری بر او گذاشته است؛

- در شخصیت دوم و سوم، رویکرد «الف ۳» از دیگر رویکردها بیشتر است و نشان از این واقعیت دارد که جمع اسرا می‌کوشیده‌اند از جو اجبار و فشار دشمن تا حد امکان بکاهند و، البته، مؤید این نیز هست که راوی بیشتر به رفتارهای عمل‌گرایانه و عینی نزدیکان و دیگر اسرا توجه داشته است؛

- در شخصیت چهارم (دشمن)، رویکرد «الف ۳» بیشترین فراوانی را دارد که نشان توجه راوی است به رفتارهای عینی و عمل‌گرایانه دشمن و، همچنین، مبین آزادی عمل دشمن در اعمال فشار بر اسرا و شکنجه آنان است؛

- نبود رویکرد «الف ۲» (نوشتار) نشان فقدان امکانات نوشتاری در دوران اسارت است.

نمودار درصد فراوانی شخصیت‌های چهارگانه در کتاب گداخته

نمودار درصد فراوانی رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه در کتاب گداخته

منش و کنش شخصیت‌ها در کتاب جهنم تکریت

جهنم تکریت خاطرات دوران اسارت سرگرد مجتبی جعفری است و، به سال ۱۳۷۵، در دفتر ادبیات و هنر مقاومت، در ۲۱۹ صفحه، تدوین و به همت انتشارات سوره منتشر شده و تا سال ۱۳۹۰ به چاپ هفتم رسیده است. کتاب مزبور برگزیده جشنواره بیست سال ادبیات مقاومت (بخش خاطرات) بوده است.

خلاصه اثر

کتاب با شرح حوادث نیمه اول ۱۳۶۷، پیروزی عراق در بازپس‌گیری فاو، حمله عراق به شلمچه، مهران، دهلران و در نهایت پذیرش قطعنامه ۵۹۸ سازمان ملل متحد از سوی ایران آغاز می‌شود. راوی، که از افسران ارشد نیروی زمینی ارتش است، در بیستم مرداد ۱۳۶۷، پس از اتمام مرخصی، به عنوان جانشین یگان، مسئولیت فرماندهی را از فرمانده یگان تحویل می‌گیرد. (استقرار در خطوط پدافندی در تپه‌های شرفانی) در ساعت ۶ صبح ۲۸ مرداد ۱۳۶۷ (روز آغاز آتش‌بس در جنگ) است. پس از استقرار یگان‌های دو طرف در خطوط مشخص شده، رفت‌وآمد آزادانه‌ای بین سربازان ایرانی و عراقی انجام می‌شود. راوی، در ۳۱ مرداد ۱۳۶۷، به قصد هماهنگی با عراقی‌ها و به منظور اجرای مراسم روز عاشورا، به مقر فرمانده تیپ عراقی مراجعه می‌کند؛ اما عراقی‌ها او و برخی دیگر از افراد یگان را به اسارت می‌برند. وی، در ابتدا، به پادگان‌های اعماره و سپس به زندان الک‌رشید بغداد منتقل و، پس از ۴۰ روز، به اردوگاه تکریت فرستاده می‌شود. جهنم تکریت، با جزئی‌نگری دقیق و مهیج، به شرح رفتار دشمن با اسرا در دوران اسارت، مشکلات و سرگرمی‌های اسرا، وضع روحی افراد، تشریف اسرا به حرم امام علی و امام حسین، علیهما السلام، زلزله رودبار، حمله عراق به کویت و مواردی از این دست می‌پردازد. راوی، سرانجام، در شهریور ۱۳۶۷ آزاد می‌شود. جدول شماره ۶ آمار کلی رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه را در کتاب جهنم تکریت نشان می‌دهد.

جدول شماره ۶. آمار کلی رویکرد مؤلفه‌های هفت‌گانه در کتاب جهنم تکریت

رویکردها	راوی و نویسنده (شخصیت اول)	نزدیکان و نام‌بردگان (شخصیت دوم)	رزمندگان و اسرا (شخصیت سوم)	دشمن (شخصیت چهارم)
الف ۱	۱۵	۱۶	۳	۱۰
الف ۲	-	-	۱	-
الف ۳	۳۵	۵۲	۴۳	۶۷
الف ۴	۲۱	۲۶	۳۷	۲۱
ب ۱	۳۲	۱۹	۹	۹
ب ۲	۱۸	۸	۱۱	۵
ب ۳	۱۸	۱۵	۲۰	۱۱
جمع	۱۳۹	۱۳۶	۱۲۴	۱۲۳

تحلیل داده‌ها

- تمام گونه‌های رفتاری و آرمانی شخصیت‌ها در ۵۲۲ رویکرد کتاب آمده است؛ از این شمار، ۱۳۹ رویکرد به شخصیت اول (راوی و صاحب‌خاطره)، ۱۳۶ رویکرد به شخصیت دوم (نزدیکان و نام‌بردگان)، ۱۲۴ رویکرد به شخصیت سوم (اسرا و رزمندگان) و ۱۲۳ رویکرد به شخصیت چهارم (دشمن) نسبت داده شده است؛

- فزونی رویکردهای هفت‌گانه در شخصیت اول و دوم، هرچند که چشمگیر نیست، برتری و تفوق نقش آن دو بر دیگران نشان می‌دهد. بدین قرار، کتاب تلفیقی است از قالب زندگی‌نامه‌ای (مربوط به راوی) و گزارشی (شرح مشاهدات و گزارش منش و کنش دیگر شخصیت‌ها)؛

- فزونی شمار رویکردهای شخصیت دوم (نزدیکان و نام‌بردگان)، به نسبت شخصیت سوم، مبین جایگاه آن نام‌بردگان است در بین رزمندگان و اسرا، به دلیل مسئولیت‌های

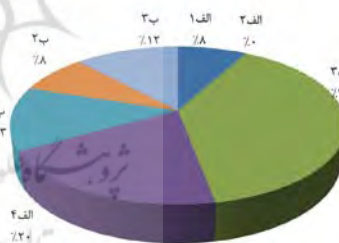
(فرماندهی) آنان. از طرفی نیز راوی بسیار سریع و صمیمانه با دیگر اسرا رابطه دوستی برقرار می‌کند و به شخصیتی معتمد تبدیل می‌شود؛ از این رو، دوستان زیادی به طرف او جذب می‌شوند. همچنین، وی به اطرافیان خود توجه دقیق دارد و شخصیت آنان را موشکافانه بیان می‌کند. این ویژگی‌ها سبب بسامد بالای رویکردهای شخصیت دوم (نزدیکان و نام‌بردگان) شده است؛

- برتری رویکرد «الف۳» بر «ب۳» در هر چهار شخصیت نشان تفوق جنبه‌های عمل‌گرایانه شخصیت راوی و رفتارهای عینی او و توجه بیشتر وی به رفتارهای بیرونی اسرا و دشمن است؛

- افزونی رویکرد «الف۳»، به نسبت دیگر رویکردها، در شخصیت چهارم (دشمن)، به وضوح، آزادی عمل و اراده آنان را در رفتار و تعامل با اسرا نشان می‌دهد. کاستی رویکرد «الف۲»، در اثر مورد نظر، نشان‌دهنده کمبود ابزار نوشتاری است در جمع اسرا.

نمودار درصد فراوانی مؤلفه‌های هفت‌گانه در کتاب جهنم تکریت

نمودار درصد فراوانی شخصیت‌های چهارگانه در کتاب جهنم تکریت

نتیجه

با مرور شمار رویکردها (منش‌وکش شخصیت‌ها در خاطره‌نگاشته‌های دوران اسارت) در آثار بررسی‌شده، این نکات و نتایج به دست می‌آید:

- تعداد کلّ رویکردهای پنج کتاب بررسی شده ۱۵۳۲ مورد است که ۷۲۸ رویکرد آن به شخصیتّ اوّل (راوی و صاحب‌خاطره) نسبت داده شده است و ۲۷۲ رویکرد به شخصیتّ دوم (نزدیکان و نام‌بردگان)، ۲۲۸ رویکرد به شخصیتّ سوم (اسرا و رزمندگان) و ۳۰۴ رویکرد به شخصیتّ چهارم (دشمن). بنابراین، بیشترین تعداد رویکردها، یعنی حدود ۴۷/۵ درصد از کلّ رویکردها، به راوی و صاحب‌خاطره نسبت داده شده است؛ به عبارت دیگر، نقش شخصیتّ اوّل (راوی) به نسبتِ دیگر شخصیتّ‌ها بسیار برجسته‌تر است، چنان‌که ۳۸ درصد رویکردها در رمل‌های تشنه، ۳۳ درصد در آسمان فکّه، ۷۰/۶ درصد در سالهای تنهایی، ۷۳ درصد در چشم‌درچشم آنان، ۵۶/۲ درصد در گل‌دخنه و ۲۶/۶ درصد در جهنّم تکریت به راوی نسبت داده شده است. از این رو، بیشتر این خاطره‌نگاشته‌ها در قالب حسب حال یا زندگی‌نامه نوشته آمده‌اند؛

- در شخصیتّ اوّل (راوی)، ۲۶۸ رویکرد از ۷۲۸ رویکرد (۳۶/۸ درصد) به رویکرد «الف» متعلق است که بیشترین درصد فراوانی را دارد؛ از این رو، تأثیر رویدادهای ناخواسته بر زندگی راویان در دوران اسارت، به‌روشنی، پیداست. این ویژگی، در واقع، از محدودیت‌های دوران اسارت و اِعمال فشارِ بعضی‌ها نشئت گرفته است و، البته، در شخصیت‌های دوم و سوم برعکس می‌شود، یعنی بسامدِ رویکرد «الف» بیش از رویکرد «الف» است و نشان از مقاومت بیشتر و استوارتر جمع اسرا در برابر دشمن و مشکلات دوران اسارت دارد؛

- شمار رویکردهای مربوط به دشمن، پس از راوی، در مرتبه دوم قرار دارد، یعنی ۳۰۴ رویکرد از ۱۵۳۲ رویکرد (۱۹/۸ درصد) خاطره‌نگاشته‌ها به شخصیتّ چهارم (دشمن) مربوط است و این ویژگی از برخورد مستقیم با دشمن و اِعمال فشارهای او بر اسرا حاصل و فزونی بسامدِ رویکردها را در شخصیتّ چهارم (دشمن)، به نسبتِ شخصیتّ

دوم و سوم، سبب آمده است. در شخصیت چهارم (دشمن)، رویکرد «الف ۳» بسیار برجسته‌تر از دیگر رویکردهاست؛ اما رویکرد «ب ۲» بسامد کمی دارد و نشان‌دهنده آزادی عمل دشمن است در اقدامات خودآگاهانه؛

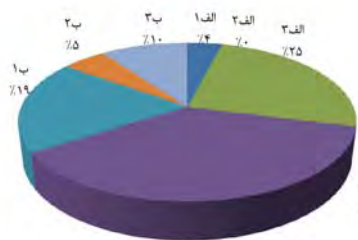
- شمار کم رویکرد «الف ۲»، که صرفاً ۵ رویکرد از ۱۵۳۲ رویکرد کل کتاب‌ها را شامل می‌شود، ممنوعیت و محدودیت قلم و ابزار نوشتاری را در بین اسرا نمایان می‌سازد.

جدول شماره ۷. نتیجه آماری شش کتاب بررسی شده در بخش منش و کنش شخصیت‌ها

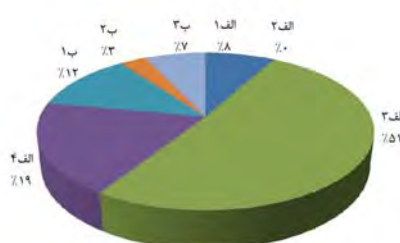
درخاطره‌نگاشته‌های دوران اسارت

جمع	جهنم تکریت (۱۳۸۳)	گداخته (۱۳۷۸)	سالهای تنهایی (۱۳۷۵)	چشم در چشم آنان (۱۳۷۵)	آسمان فکّه (۱۳۷۵)	رمل‌های تشنه (۱۳۶۹)	
راوی و صاحب‌خاطره							
۲۷	۱۵	۳	۷	۲	-	-	الف ۱
۱	-	-	-	-	۱	-	الف ۲
۱۸۱	۳۵	۳۱	۶۸	۳۲	۶	۹	الف ۳
۲۶۸	۲۱	۵۰	۸۰	۶۸	۱۶	۳۳	الف ۴
۱۳۸	۳۲	۴۶	۲۷	۲۲	۲	۹	ب ۱
۳۸	۱۸	۷	۷	-	۵	۱	ب ۲
۷۵	۱۸	۶	۲۸	۱۰	۱۰	۳	ب ۳
۷۲۸	۱۳۹	۱۴۳	۲۱۷	۱۳۴	۴۰	۵۵	جمع
نام‌برندگان و نزدیکان							
۲۱	۱۶	۳	-	-	-	۲	الف ۱
-	-	-	-	-	-	-	الف ۲
۱۳۷	۵۲	۲۴	۲۹	۱۱	۸	۱۳	الف ۳
۵۳	۲۶	۷	۸	۵	۴	۳	الف ۴
۳۳	۱۹	۶	۵	۳	-	-	ب ۱

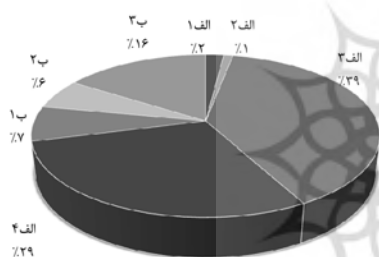
جمع	جهنم تکریت (۱۳۸۳)	گداخته (۱۳۷۸)	سالهای تنهایی (۱۳۷۵)	چشم در چشم آنان (۱۳۷۵)	آسمان فکّه (۱۳۷۵)	رمل‌های تشنه (۱۳۶۹)	
۸	۸	-	-	-	-	-	ب ۲
۲۰	۱۵	۲	۱	-	۱	۱	ب ۳
۲۷۲	۱۳۶	۴۲	۴۳	۱۹	۱۳	۱۹	جمع
جمع اسرا و رزمندگان							
۵	۳	۱	-	-	-	۱	الف ۱
۲	۱	-	-	-	۱	-	الف ۲
۹۱	۴۳	۱۵	۸	۳	۱۵	۷	الف ۳
۶۵	۳۷	۷	۲	۳	۱۰	۶	الف ۴
۱۵	۹	۴	-	-	-	۲	ب ۱
۱۳	۱۱	۱	-	-	۱	-	ب ۲
۳۷	۲۰	۱	۴	۱	۶	۵	ب ۳
۲۲۸	۱۲۴	۲۹	۱۴	۷	۳۳	۲۱	جمع
دشمن							
۱۷	۱۰	۱	۱	-	-	۵	الف ۱
۲	-	-	-	-	-	۲	الف ۲
۱۹۶	۶۷	۳۴	۲۴	۱۸	۲۴	۲۹	الف ۳
۳۶	۲۱	-	۲	۲	۶	۵	الف ۴
۱۸	۹	۴	۳	-	-	۲	ب ۱
۱۳	۵	-	۳	-	۱	۴	ب ۲
۲۲	۱۱	۱	-	۳	۴	۳	ب ۳
۳۰۴	۱۲۳	۴۰	۳۳	۲۳	۳۵	۵۰	جمع
۱۵۳۲	۵۲۲	۲۵۴	۳۰۷	۱۸۳	۱۲۱	۱۴۵	جمع کل

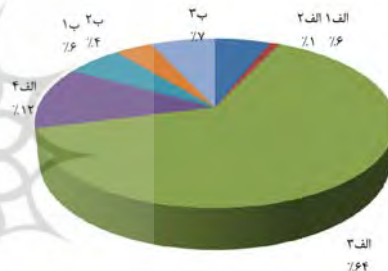
نمودار مؤلفه‌های منش و کنش شخصیت نزدیکان و نام‌برندگان در کتاب‌های بررسی شده

نمودار مؤلفه‌های منش و کنش شخصیت راوی در کتاب‌های بررسی شده

نمودار مؤلفه‌های منش و کنش شخصیت دشمن در رزمندگان در کتاب‌های بررسی شده

نمودار مؤلفه‌های منش و کنش شخصیت جمع اسرا و رزمندگان در کتاب‌های بررسی شده

نمودار درصد فراوانی شخصیت‌های چهارگانه در خاطره‌نگاشته‌های بررسی شده

منابع

- احمدی، بابک، *ساختار و تأویل متن*، نشر مرکز، چاپ سیزدهم، تهران ۱۳۹۰.
- تاج‌زاد، حسین، *آسمان فکّه*، دفتر ادبیات و هنر مقاومت (سوره)، تهران ۱۳۷۵.
- جعفری، مجتبی، *جهنم تکریت (خاطرات مجتبی جعفری)*، دفتر ادبیات و هنر مقاومت (سوره)، تهران ۱۳۷۵.
- ربیعی، جعفر، *رمل‌های تشنه*، دفتر ادبیات و هنر مقاومت (سوره)، تهران ۱۳۶۹.
- زردبانی، محمدعلی، *گداخته (خاطرات اسیر آزادشده ایرانی: مهندس محمدعلی زردبانی)*، به کوشش رضا بنده‌خدا، دفتر ادبیات و هنر مقاومت (سوره)، تهران ۱۳۷۸.
- سرامی، قدمعلی، *از رنگ گل تا رنج خار (شکل‌شناسی داستان‌های شاهنامه)*، علمی و فرهنگی، چاپ پنجم، تهران ۱۳۸۸.
- شروین، هوشنگ، *سالهای تنهایی*، به کوشش رضا بنده‌خدا، دفتر ادبیات و هنر مقاومت (سوره)، تهران ۱۳۷۵.
- کمری، علیرضا، *یاد مانا (پنج مقاله درباره‌ی خاطره‌نویسی و خاطره‌نگاشته‌های جنگ و جبهه/ دفاع مقدس)*، دفتر ادبیات و هنر مقاومت (سوره)، تهران ۱۳۹۰.
- ناهدیدی، فاطمه، *چشم در چشم آنان*، به کوشش مریم شانکی، دفتر ادبیات و هنر مقاومت (سوره)، تهران ۱۳۷۵.

